

## Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 27, Αρ. 1 (2006)

Αφιέρωμα: Συγκρουσιακή πολιτική, κοινωνικά κινήματα



ΜΚΟ και Κοινωνία Πολιτών, μια προβληματική σχέση: η περίπτωση των ελληνικών Μη Κυβερνητικών Περιβαλλοντικών Οργανώσεων

Ιωσήφ Α. Μποτετζάγιας

doi: [10.12681/hpsa.14673](https://doi.org/10.12681/hpsa.14673)

Copyright © 2017, Ιωσήφ Α. Μποτετζάγιας



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

### Βιβλιογραφική αναφορά:

Μποτετζάγιας Ι. Α. (2017). ΜΚΟ και Κοινωνία Πολιτών, μια προβληματική σχέση: η περίπτωση των ελληνικών Μη Κυβερνητικών Περιβαλλοντικών Οργανώσεων. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 27(1), 71–95.  
<https://doi.org/10.12681/hpsa.14673>

ΜΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ,  
ΜΙΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΣΧΕΣΗ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ  
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΜΗ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΩΝ  
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ

Ιωσήφ Α. Μποτετζάγιας\*

---

*Το παρόν άρθρο εξετάζει τον ρόλο των μη κυβερνητικών περιβαλλοντικών οργανώσεων (ΜΚ-ΠΟ) ως δρώντων της κοινωνίας πολιτών (ΚΠ). Αρχικά υποστηρίζεται ότι οι αυξημένοι αριθμοί και δραστηριότητα των ΜΚ-ΠΟ δεν πρέπει να εξισώνονται αυτόματα με την ενδυνάμωση της ΚΠ καθώς μπορεί να οφείλονται και σε ηγεμόνευση του χώρου από μια ομάδα «επαγγελματικών» οργανώσεων, εξέλιξη που όντως παρατηρείται για τις ελληνικές ΜΚ-ΠΟ. Εν συνεχεία εξετάζονται οι δράσεις των σημαντικότερων ελληνικών ΜΚ-ΠΟ ως δρώντων της ΚΠ. Υποστηρίζεται ότι για να χαρακτηριστούν ως τέτοιες, οι οργανώσεις οφείλουν να θεωρούν ότι είναι υπόχρεες μιας ευρύτερης, «κοινωνικής λογοδοσίας» των δράσεών τους: αυτή η αντίληψη πρέπει να πραγματώνεται σε θέματα και στάσεις διαφάνειας, εκπροσώπησης και νομιμοποίησης. Η εργασία συμπεραίνει ότι οι σημαντικές ελληνικές ΜΚ-ΠΟ αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους μάλλον διαδικαστικά, ως ομάδες παροχής δημόσιων υπηρεσιών, και ως εκ τούτου η δράση τους δεν ενισχύει τον συγκεκριμένο τομέα της ΚΠ.*

---

## 1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με τον όρο «κοινωνία πολιτών» παρουσιάζονται στη διεθνή βιβλιογραφία τρεις διαφορετικές –αν και όχι αμοιβαία αποκλειόμενες– σημασίες (Edwards, 2004): (α) η ΚΠ ως «κοινωνικό συνεταιρίζεσθαι» –το (νεο-) τοκβιλιανό υπόδειγμα, όπου η έμφαση δίνεται στη δυνατότητα των πολιτών να συνεργάζο-

\* Ο Ιωσήφ Α. Μποτετζάγιας είναι Λέκτορας στο Τμήμα Περιβάλλοντος του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Ευχαριστίες οφείλονται στους Στέλιο Αλεξανδρόπουλο και Μωυσή Μπουντουρίδη για τα σχόλιά τους και στον Mark Warren για τη χορήγηση της υπό δημοσίευση εργασίας του.

νται, πέρα από τη θεσμοθετημένη πολιτική αρένα και τις οικονομικές σχέσεις της αγοράς, για την παραγωγή του «κοινού καλού»<sup>1</sup> (β) η ΚΠ ως «καλή κοινωνία», ειδικά σε χώρες που βρίσκονται σε διαδικασία εκδημοκρατισμού, όπου η έμφαση δίνεται στην επικράτηση αξιών όπως η μη βία, η εξάλειψη των διακρίσεων, η εμπιστοσύνη, η συνεργασία, η ανεκτικότητα και, φυσικά, η δημοκρατία και (γ) η ΚΠ ως «δημόσια σφαίρα», όπου τονίζεται ο ρόλος της ως χώρου δημόσιας διαβούλευσης για κοινωνικές διαφορές και προβλήματα, κυβερνητικές πολιτικές και στρατηγικές, θέματα κοινοτικού, πολιτισμικού και αξιακού ενδιαφέροντος.

Οι περισσότερες αποτιμήσεις της ισχύος της ελληνικής ΚΠ επικεντρώνονται στα ποσοτικά χαρακτηριστικά της, με τη μελέτη του μεγέθους του «κοινωνικού συνεταιρίζεσθαι».<sup>2</sup> Σημαντικό ρόλο στη συγκεκριμένη θεώρηση έπαιξε ο Putnam ο οποίος τόνισε τη σημασία, μεταξύ άλλων, των διαφόρων δικτύων εθελοντικής οργάνωσης των πολιτών στην παραγωγή του «κοινού καλού» (Putnam, 2001· Putnam - Leonardi - Nanetti, 1993).<sup>3</sup> Εξ αυτού φαίνεται να πηγάζει η γενικευμένη πίστη ότι όσο μεγαλύτερα (ή πυκνότερα) τα δίκτυα εθελοντικής συνεργασίας των πολιτών τόσο καλύτερη (ή ισχυρότερη) η ΚΠ. Παραδείγματος χάριν, ο Λιοναράκης (2004), τότε πρόεδρος της Επιτροπής για τις ΜΚΟ στο υπουργείο Εξωτερικών, εκπλήσεται ευχάριστα για τις 31.585 ΜΚΟ που κατέγραψε έρευνα του υπουργείου και μιλά για ένα «έναν καινούργιο κόσμο», για «μια κοινωνία που αλλάζει», προφανώς μάλιστα προς το καλύτερο, καθώς, συντασσόμενος με τη θεώρηση Putnam, υποστηρίζει ότι το κοινωνικό κεφάλαιο αυξάνει «όταν στις κοινωνίες πολλαπλασιάζονται μορφές φαινομενικά άσχετες με την πολιτική. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις. Τα δίκτυα πολιτών που δρουν στον δημόσιο χώρο [...] Η ανάπτυξη όλων αυτών [...] “εξασφαλίζει χειροπιαστά ωφελήματα” για την κοινωνία. Που μπορούν να αποτιμηθούν σε χρήμα ή να συνδεθούν με το good governance» (Λιοναράκης, 2005). Αντίστροφα, τα μικρά μεγέθη «ξορκίζο-

1. Υπέρ της συμπερίληψης των αγορών στην ΚΠ, βλ. Keane (2005) και σχολιασμούς από Kaldor (2005) και Kocka (2005). Υπέρ της συμπερίληψης της «πολιτικής κοινωνίας» στην ΚΠ, ειδικά σε χώρες που αντιμετωπίζουν προβλήματα εκδημοκρατισμού, βλ. Cohen - Arato (1992).

2. Αντιπαράβαλλε, όμως, μεταξύ άλλων, Μουζέλης - Παγουλάτος (2003).

3. Βασικό ρόλο στη θεώρηση του Putnam παίζει η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου «ως μια σχέση που αναφέρεται σε χαρακτηριστικά της κοινωνικής οργάνωσης, όπως η εμπιστοσύνη [trust], οι κανόνες της αμοιβαιότητας [norms of reciprocity] και τα δίκτυα εθελοντικής συμμετοχής των πολιτών [networks of civic engagement], τα οποία μπορούν να αυξήσουν την κοινωνική αποτελεσματικότητα, διευκολύνοντας τις συνεργασιακές και συντονισμένες δράσεις» (Αλεξανδρόπουλος, 2004).

νται» ως δείκτες αδυναμίας της ΚΠ: έτσι, ο Σωτηρόπουλος (2003, σ. 146) θεωρεί ότι η πιθανολογούμενη ατροφία της ελληνικής ΚΠ πρέπει να αποσυνδεθεί από την απουσία μετρήσιμων δεδομένων, καθώς υποστηρίζεται η συνύπαρξη της θεσμοθετημένης ΚΠ με μια μη μετρήσιμη, ανεπίσημη, αφανή κοινωνία πολιτών. Η Παναγιωτίδου (2002) αναφέρει ότι «υπάρχουν αποδείξεις για την ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας πολιτών» για να συμπληρώσει: «Η παραπάνω διαπίστωση δεν επιχειρεί να εξιδανικεύσει την πραγματικότητα, η οποία είναι ότι η εθελοντική συμμετοχή των ελλήνων πολιτών σε οργανώσεις είναι η χαμηλότερη των χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Επιγραμματικά, η συγκεκριμένη προσέγγιση θεωρεί, καταρχάς, ότι το «πλούσιο» κοινωνικό κεφάλαιο, με τη μεγάλη εμπιστοσύνη, αμοιβαιότητα και συμμετοχή, διευκολύνει τις «συνεργασιακές και συντονισμένες δράσεις», αυξάνοντας έτσι την αποτελεσματικότητα των κοινωνικών δράσεων: μια θέση που μπορεί να γίνει δεκτή χωρίς πολλές αντιρρήσεις.<sup>4</sup>

Συνήθως, όμως, η συγκεκριμένη θέση συνοδεύεται από την άποψη ότι επιπλέον αποτέλεσμα αυτής της ποσοτικής αύξησης είναι η «καλή διακυβέρνηση» –το *good governance*– ή, ευρύτερα, το «κοινό καλό». Δεν είναι δυνατόν να αναλυθεί εδώ η πλούσια, τόσο σε ιδέες όσο και στατιστική τεκμηρίωση, συζήτηση για το *πώς* κάτι τέτοιο συμβαίνει, τόσο στο μικρο- όσο και στο μακρο-επίπεδο. Ενδιαφέρει, μάλλον, *τι ακριβώς* κάνουν αυτά τα δίκτυα εθελοντικής οργάνωσης και *πώς* οι συγκεκριμένες δράσεις ισχυροποιούν την ΚΠ. Εστιάζουμε την προσοχή μας σε αυτό ειδικά το σημείο διότι πιστεύουμε, σε αντίθεση με το νεο-τοκβιλανό υπόδειγμα Putnam, ότι η αυξημένη δραστηριότητα στο κοινωνικό επίπεδο δεν αποτελεί, *per se*, ούτε προϋπόθεση ούτε εγγύηση παραγωγής ενός γενικού «κοινού καλού»: το να υποθέτουμε ότι η δημιουργία της «καλής κοινωνίας» εξαρτάται *μόνο* από τα χαρακτηριστικά των δημιουργών της είναι ένα μεγάλο αυτο-da-fe (απλουστευτικά, «αρκεί να μην είναι κρατικοί/πολιτικοί ή οικονομικοί φορείς και ό,τι και να κάνουν είναι για το καλύτερο»). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται,

την αρχική περίοδο της έρευνας που επρόκειτο να οδηγήσει στο *Bowling Alone*, το blockbuster του Robert Putnam [...] οργανώθηκε στη Σχολή Θεολογίας του Χάρβαρντ ένα σεμινάριο με θέμα το κοινωνικό κεφάλαιο. Ο Putnam, όπως ήταν αναμενόμενο, εξήρε τις αρετές των εκκλησιαστικών

4. Αν και αξίζει να μας προβληματίσει ότι στην κλασική ανάλυση του Putnam για το κοινωνικό κεφάλαιο οι δείκτες που μετρούν αφενός τα αίτια και αφετέρου τα αποτελέσματά του φαίνεται να επικαλύπτονται –τουλάχιστον μερικώς (βλ. Portes, 1998).

χορωδιών, των χορωδιακών ομάδων και των άλλων εθελοντικών οργανώσεων, ώσπου κάποιος από το ακροατήριο ξεφούρνιασε την εξής ερώτηση: «Αλλά, Μπομπ, τι τραγουδάει η χορωδία;» (Edwards, 2003, σ. 42).

Θα μπορούσε να είχε προσθέσει και «*πώς τραγουδάει*». Αυτές τις δύο παραμέτρους θα εξετάσει η παρούσα εργασία, η οποία επικεντρώνεται σε έναν μικρό τομέα της ελληνικής ΚΠ, αυτόν που ασχολείται με την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, και εντός αυτού σε μία συγκεκριμένη ομάδα, αυτή των μη κυβερνητικών περιβαλλοντικών οργανώσεων (ΜΚ-ΠΟ). Καθώς το αντικείμενο της έρευνας είναι πολύ συγκεκριμένο και μικρό, τονίζεται εξαρχής ότι η ανάλυση που ακολουθεί δεν θα πρέπει να θεωρηθεί αντιπροσωπευτική της ελληνικής ΚΠ και των δικτύων εθελοντικής συμμετοχής των Ελλήνων, γενικότερα.

Υποστηρίζεται ότι, στον συγκεκριμένο τομέα, η *a priori* παραδοχή ότι «αυξημένη δραστηριότητα» (ή μεγάλος αριθμός οργανώσεων) ισούται με «ισχυροποίηση της ΚΠ» μας οδηγεί σε λανθασμένα συμπεράσματα για τη λειτουργία, τον ρόλο και τη δυνατότητα δράσης των συγκεκριμένων οργανώσεων ως φορέων κοινωνικής αλλαγής.<sup>5</sup> Η εργασία οργανώνεται σε τρεις ενότητες: η πρώτη υποστηρίζει ότι, παρότι οι ελληνικές ΜΚ-ΠΟ μεγάλωσαν σε αριθμό και σε μέλη, αυτή η αύξηση δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως γενικότερη ενίσχυση της ελληνικής ΚΠ. Ο λόγος είναι ότι το δίκτυο των συγκεκριμένων οργανώσεων χαρακτηρίζεται από λίγες σημαντικές ομάδες και πλήθος μικρών και περιφερειακών. Σημαντικότερο είναι το γεγονός ότι μεταξύ αυτών των δύο υπο-ομάδων δεν υπάρχει συνεργασία: οι σημαντικότερες ομάδες συνεργάζονται, περιστασιακά, μόνο μεταξύ τους ενώ ακολουθούν στρατηγική περιθωριοποίησης των μικρότερων.

Οι λόγοι των συγκεκριμένων πρακτικών αναλύονται στη δεύτερη ενότητα: καταρχάς, οι ΜΚ-ΠΟ τείνουν, με την πάροδο του χρόνου, να «επαγγελματοποιούνται», να στηρίζονται δηλαδή σε έμμισθη και επαγγελματική εργασία και να υιοθετούν ιεραρχικές δομές. Ο λόγος είναι ότι έτσι δύνανται να καταστούν προνομιακοί συνομιλητές των κρατικών φορέων και υπηρεσιών καθώς, εξαιτίας του φαινομένου της «ομοφιλίας» [homophily], διευκολύνεται η συνεργασία ομάδων κοινής διάρθρωσης. Στο ίδιο φαινόμενο οφείλεται και η προτίμηση που δείχνουν οι μεγάλες ελληνικές ΜΚ-ΠΟ για συνεργασία μόνον εντός της ομάδας τους. Από την άλλη πλευρά, όταν μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί αντιμετωπίζουν τον ανταγωνισμό άλλων για περιορισμένους δια-

5. Συνεπώς διαφωνώ και με την «ποσοτική» και υπεραισιόδοξη άποψη του Close (1999) ότι η εμφάνιση «περιβαλλοντικού κινήματος» πιστοποιεί μια ισχυροποίηση της ελληνικής ΚΠ.

θείσους πόρους (όπως μέλη, χρηματοδότηση, προγράμματα, θεσμική συμμετοχή) επιχειρούν να μονοπωλήσουν το πεδίο, υποβαθμίζοντας και περιθωριοποιώντας τους πιθανούς ανταγωνιστές. Το συγκεκριμένο φαινόμενο ονομάζεται «διαφοροποίηση» [differentiation] και βάσει αυτού μπορεί να ερμηνευθεί η προσπάθεια περιθωριοποίησης των μικρότερων ΜΚ-ΠΟ που παρατηρείται στην ελληνική περίπτωση.

Στην τελευταία ενότητα επιχειρείται να εκτιμηθεί κατά πόσον η παρούσα δραστηριότητα των σημαντικότερων ελληνικών ΜΚ-ΠΟ ενισχύει τον συγκεκριμένο τομέα της ΚΠ. Για τον σκοπό αυτό αναλύονται οι πρακτικές (μέσα από συγκεκριμένες ενέργειες και δράσεις) και οι θέσεις (όπως εμφανίζονται σε σχετικά κείμενα) των οργανώσεων σε θέματα διαφάνειας (λειτουργίας), εκπροσώπησης (κοινωνικών συμφερόντων) και νομιμοποίησης (δράσης). Η ανασκόπηση των συγκεκριμένων δεικτών αναδεικνύει μία φορμαλιστική αντίληψη εκ μέρους των ΜΚ-ΠΟ και του ρόλου τους ως δρώντων της ΚΠ, αντίληψη που πηγάζει από μια φορμαλιστική ιδέα περί λογοδοσίας [accountability]: οι οργανώσεις θεωρούν ότι οι όποιες «υποχρεώσεις» απορρέουν από τις δράσεις τους εξαντλούνται προς τα μέλη τους, προς κάποια ανώτερη επιβλέπουσα αρχή ή προς κάποιες γενικές αρχές, και δεν αφορούν ούτε διαχέονται σε ολόκληρη την κοινωνία. Βάσει αυτών των δεδομένων, η εργασία συμπεραίνει ότι η παρούσα διάρθρωση και οι συγκεκριμένες πρακτικές του δικτύου των ΜΚ-ΠΟ αδυνατούν να ενισχύσουν το συγκεκριμένο τμήμα της ελληνικής ΚΠ.

## 2. ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΜΚ-ΠΟ: ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΑΥΞΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΥΣΙΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ

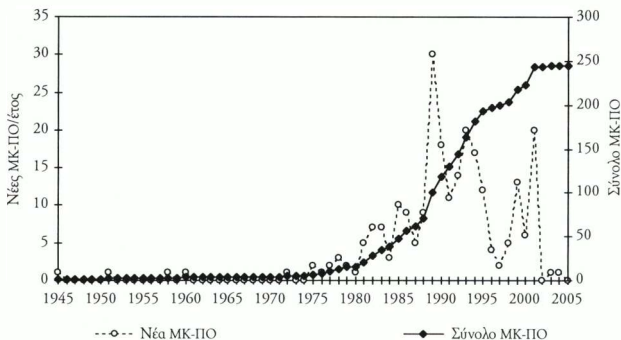
Ο αριθμός των ελληνικών ΜΚ-ΠΟ αυξάνει σταθερά τα τελευταία 30 χρόνια, όπως προκύπτει από τις σχετικές μελέτες του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ, 1997, 2005).

Επιπλέον, οι ΜΚ-ΠΟ έφτασαν να αποτελούν το πλέον διεκδικητικό κομμάτι του ελληνικού περιβαλλοντικού κινήματος: ενώ το 1988 ο λόγος των περιβαλλοντικών διαμαρτυριών οι οποίες ξεκίνησαν από –ή στις οποίες συμμετείχαν– ΜΚ-ΠΟ προς αυτές που ξεκίνησαν από –ή στις οποίες μετείχαν– ομάδες βάσης [citizen community] ήταν 1 προς 3, το 1997 πλησίασε τη μονάδα (Kousis, 2003).<sup>6</sup>

6. Ας σημειωθεί ότι, διαχρονικά, ο απόλυτος αριθμός των περιβαλλοντικών διαμαρτυριών μειώθηκε.

## ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

## Αριθμός ελληνικών ΜΚ-ΠΟ



Στο συγκεκριμένο δίκτυο οργανώσεων υπάρχουν έντονες διαφοροποιήσεις. Αφενός, την τεράστια πλειονότητα των ελληνικών ΜΚ-ΠΟ αποτελούν μικρές, περιφερειακές οργανώσεις, χωρίς ανθρώπινους ή οικονομικούς πόρους. Αφετέρου υπάρχει μια ομάδα περίπου δέκα «σημαντικών» οργανώσεων – «κεντρικές» οργανώσεις ή «πυρήνας» [core] του δικτύου–, οι οποίες έχουν μεγάλο αριθμό μελών και εργαζομένων.<sup>7</sup> Οι συγκεκριμένες διαφορές μεταξύ των δύο ομάδων παρουσιάζονται στους παρακάτω πίνακες (Πίνακες 1 και 2).<sup>8</sup>

Επιπλέον, υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στην προέλευση των πόρων και στην εσωτερική λειτουργία των δύο υπο-ομάδων. Οι μεν περιφερειακές οργανώσεις εξαρτώνται σχεδόν εξ ολοκλήρου από τις συνδρομές των μελών τους, τα οποία, συνήθως υπό την προϋπόθεση να είναι οικονομι-

7. Μποτετζάγιας (2005). Πρόκειται για τις Greenpeace, WWF, Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης, Ελληνική Εταιρία, ΜΟΜ-Σύλλογος Προστασίας της Μεσογειακής Φώκιας, Νέα Οικολογία [έχει πλέον αδρανήσει], Σύλλογος Προστασίας Θαλάσσιας Χελώνας, Μεσόγειος SOS, Αρκτούρος και Ορνιθολογική Εταιρία.

8. Δεδομένα από την έρευνα του ΕΚΚΕ (1998) για το έτος 1996 και από Καλαμάρας (2002), για το έτος 2001. Οι τιμές είναι ενδεικτικές καθώς δεν συμπεριλαμβάνονται όλες οι ΜΚ-ΠΟ («κεντρικές» ή μη).

## ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Μέσος αριθμός μελών των ελληνικών ΜΚ-ΠΟ

	1996	2001
«Περιφερειακές» ΜΚ-ΠΟ	542 (αριθμός ΜΚ-ΠΟ, N=182)	Μη διαθέσιμο
«Κεντρικές» ΜΚ-ΠΟ	5.967 (N=10)	6.080 (N=7)

## ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Διάμεσος αριθμός εργαζομένων επί πληρωμή σε ελληνικές ΜΚ-ΠΟ

	1996	2001
«Περιφερειακές» ΜΚ-ΠΟ	0 (N=185)	Μη διαθέσιμο
«Κεντρικές» ΜΚ-ΠΟ	11 (N=10)	21 (N=7)

κώς εντάξει, έχουν όλα δικαίωμα ψήφου. Αντίθετα, σημαντική πηγή εσόδων για τις κεντρικές οργανώσεις είναι τα διάφορα προγράμματα (τύπου LIFE)<sup>9</sup> ή οι κρατικές επιδοτήσεις (π.χ. ΕΤΕΡΠΣ)<sup>10</sup> (βλ. Πίνακας 3), ενώ πολύ λίγα μέλη τους έχουν δικαίωμα ψήφου.<sup>11</sup>

Η διαφοροποίηση μεταξύ των οργανώσεων δεν σταματά στις διαφορές μεγέθους, προέλευσης πόρων και εσωτερικής δημοκρατίας: πλέον σημαντική, για την εν δυνάμει επίδρασή τους στην ελληνική ΚΠ, είναι η απουσία συνεργασίας μεταξύ αυτών των δύο κόσμων. Όπως προκύπτει, από εφαρμογή μεθόδων ανάλυσης κοινωνικών δικτύων (ΑΚΔ), στις αλληλεπιδράσεις

9. Τα προγράμματα LIFE εγκαινιάστηκαν το 1992 και είχαν ως στόχο τη μερική χρηματοδότηση περιβαλλοντικών δράσεων στη Μεσόγειο και τη Βαλτική (για την Ελλάδα καλύπτεται συνήθως το 75% του συνολικού κόστους). Την περίοδο 1992-2005, ορισμένες «κεντρικές» ΜΚ-ΠΟ εξασφάλισαν 19 προγράμματα LIFE-Φύση, συνολικού ύψους 17,1 εκατ. ecu –ή 87% του συνολικού ποσού που απέσπασαν όλες οι ελληνικές ΜΚ-ΠΟ (Πηγή: Ιστοσελίδα LIFE).

10. Ειδικό Ταμείο Εφαρμογής Ρυθμιστικών & Πολεοδομικών Σχεδίων, το οποίο υπάγεται στο ΥΠΕΧΩΔΕ. Την περίοδο 2004-2006 το ΕΤΕΡΠΣ χρηματοδότησε μερικώς –μέσω των προγραμμάτων (α) Διαχείριση Προστατευόμενων Περιοχών (Ζετές και ετήσιο) (β) Εθελοντισμός και Περιβάλλον και (γ) Περιβαλλοντική Προστασία και Βιώσιμη Ανάπτυξη– ορισμένες των «κεντρικών» ΜΚ-ΠΟ που εξετάζουμε με 1,8 εκατ. ecu –ή 68% του συνολικού ποσού που απέσπασαν όλες οι ελληνικές ΜΚ-ΠΟ (Πηγή: κοινοποίηση στοιχείων από ΕΤΕΡΠΣ).

11. Π.χ. για το WWF και τη MOM, τα ποσοστά «υποστηρικτών» με δικαίωμα ψήφου είναι 0,002% και 0,037% αντίστοιχα για το 2004 (Πηγή: Κοινοποίηση από οργανώσεις).



## ΠΙΝΑΚΑΣ 3

*Συμβολή ευρωπαϊκών ενισχύσεων στα έσοδα ορισμένων ΜΚ-ΠΟ*

	1998*	2001**	2004*
MOM	48%	40%	27,1%
Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρία (ΕΟΕ)	83%	55%	<i>Δεν απάντησε</i>
Σύλλογος Προστασίας Θαλάσσιας Χελώνας (ΣΠΘΧ)	Τα στοιχεία δεν κοινοποιούνται	60%	<i>Δεν απάντησε</i>
Greenpeace	0%	0%	<i>Δεν απάντησε</i>
WWF	27%	4,4%	15,8%
Αρκτούρος	–	60%	<i>Δεν απάντησε</i>

\* ποσοστά επί των εσόδων.

\*\* ποσοστά επί του προϋπολογισμού.

Πηγή ανά έτος: για το 1998: Μ. Kousis-Dimoroulou (2000)<sup>1</sup> για το 2001: Καλαμάρας (2002)<sup>2</sup> για το 2004: κοινοποίηση από οργανώσεις.

μεταξύ των 196 ελληνικών ΜΚ-ΠΟ, μέχρι και το 1996,<sup>12</sup> οι οργανώσεις χωρίζονται σε δύο υπο-ομάδες ανάλογα με την «κεντρικότητά» τους (το «πόσο σημαντικές είναι/θεωρούνται» εντός του δικτύου): από τη μία πλευρά, βρίσκουμε το πλήθος των μικρών και περιφερειακών ΜΚ-ΠΟ και από την άλλη την ομάδα των 10 οργανώσεων του «πυρήνα». Αν και γενικά το δίκτυο «παρουσιάζει πολύ χαμηλά ποσοστά συνεργασίας (πυκνότητα δικτύου 0,01),<sup>13</sup> αυτό δεν ισχύει για τις κεντρικές οργανώσεις, οι οποίες συνεργάζονται μεταξύ τους (πυκνότητα υπο-ομάδας 0.44), με υψηλά επίπεδα ικανοποίησης μάλιστα, όπως φαίνεται από το Γράφημα 1.

Είναι, επίσης, σημαντικό να σημειώσουμε ότι οι κεντρικές οργανώσεις συνεργάζονται μόνο μεταξύ τους και όχι με το υπόλοιπο δίκτυο, όπως προκύπτει από τον Πίνακα 4.

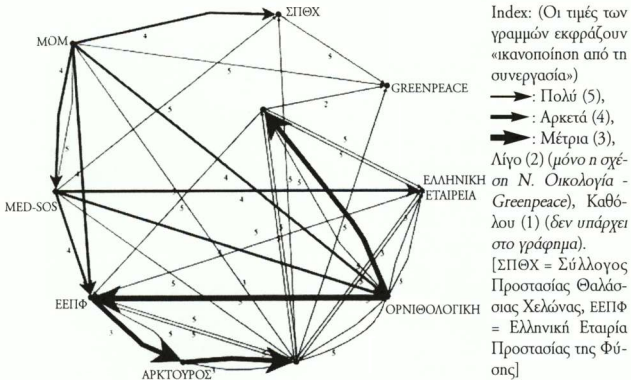
Το πρακτικό αποτέλεσμα αυτής της διάστασης είναι ότι τα δύο τμήματα του δικτύου δομούνται και ενεργούν αυτόνομα. Έτσι, ενώ οι ΜΚ-ΠΟ του πυρήνα συνεργάζονται μεταξύ τους, καμία δεν συμμετείχε ποτέ στο Πανελ-

12. Ι. Botetzagias, «Patterns of Networking and Interaction for Greek ENGOS», εισήγηση στο ECPR, Joint Sessions, Κοπεγχάγη, 14-19 Απριλίου 2000.

13. Η «πυκνότητα» στην ΑΚΔ περιγράφει τη γενικότερη εσωτερική συνοχή του δικτύου: λαμβάνει τιμές από 0 (καμία οργάνωση δεν συνδέεται με οποιαδήποτε άλλη) έως και 1 (κάθε μία συνδέεται με όλες τις υπόλοιπες).

## ΓΡΑΦΗΜΑ 1

Σχέσεις μεταξύ ΜΚ-ΠΟ του πυρήνα (έως τα μέσα δεκαετίας 1990)



## ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Επαφές ΜΚ-ΠΟ του πυρήνα με λοιπές ΜΚ-ΠΟ (έξω-βαθμός)\*

	Συνολικός αριθμός επαφών στο δίκτυο	Αριθμός επαφών με άλλες ΜΚ-ΠΟ του πυρήνα
Αρκτούρος	3	2
Greenpeace	0	0
WWF	10	7
Μεσόγειος-SOS	10	6
Ελληνική Εταιρία	9	4
Ελλ. Εταιρία Προστασίας της Φύσης	4	3
ΕΟΕ	9	4
MOM	6	6
ΝΕΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ	6	5
ΣΠΘΧ	4	2

\* Ο «έξω-βαθμός» [outdegree] στην ΑΚΔ αναφέρεται στον αριθμό των επαφών/συνεργασιών που εκκινούν από την οργάνωση Α και καταλήγουν στις υπόλοιπες οργανώσεις. Στην περίπτωση του Πίνακα 4, π.χ. ο Αρκτούρος έχει εκκινήσει επαφή/συνεργασία με τρεις συνολικά ΜΚ-ΠΟ (1η στήλη πίνακα). Από αυτές, οι δύο είχαν ως αποδέκτες κεντρικές ΜΚ-ΠΟ (2η στήλη πίνακα).

λίνιο Δίκτυο Οικολογικών Οργανώσεων (ΠΑΝ.Δ.ΟΙΚ.Ο.).<sup>14</sup> Έχει μάλιστα υποστηριχθεί ότι «οι [κεντρικές] αθηναϊκές οργανώσεις πολέμησαν το Δίκτυο –τουλάχιστον σε έναν βαθμό» (Δ. Τσαντίλης, τότε εκπρόσωπος της ΝΕΑΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ, όπως παρατίθεται στο Alexandroulos - Serdedakis, 2000). Γενικά, οι οργανώσεις του πυρήνα έχουν τους δικούς τους ειδικούς λόγους να μην μετέχουν στο ΠΑΝΔΟΙΚΟ. Στα προβλήματα που επισημαίνουν περιλαμβάνονται οργανωτικές αδυναμίες, ελλιπής επιστημονική τεκμηρίωση των δράσεων που αναλαμβάνονται και απουσία αλληλεγγύης ανάμεσα στις οργανώσεις που συμμετέχουν. Ίσως πιο σημαντικό είναι όμως ότι καταλογίζουν στο Δίκτυο την ανάπτυξη στενών σχέσεων με το ΥΠΕΧΩΔΕ, ιδιαίτερα στην υπόθεση του Σχοινιά, όπου [το ΠΑΝΔΟΙΚΟ] συμμετέχει στον φορέα διαχείρισης του βιοτόπου. Ορισμένες οργανώσεις στέκονται εμφαντικά (και ανοιχτά) στο ζήτημα των μεγάλων διαφορών που τις χωρίζουν με τις μικρότερες, περιφερειακές οργανώσεις: «Τη στιγμή που δεν υπάρχει δυνατότητα διαφοροποίησης στις ψήφους και στη λήψη των αποφάσεων είναι αδύνατη η συμμετοχή μας (άποψη Αρκτούρου στο Καλαμάρας, 2002, σ. 46-47).<sup>15</sup> Επιπλέον στοιχείο που αποτρέπει τη συμμετοχή των «κεντρικών» οργανώσεων στο ΠΑΝΔΟΙΚΟ, είναι οι διαδικασίες μέσα από τις οποίες επιλέγονται οι αντιπρόσωποί του. «Αλλά ακόμη και το γεγονός ότι υπάρχουν αντιπρόσωποι, δεν ενθαρρύνει την όποια συμμετοχική διάθεση των οργανώσεων. Οι οργανώσεις απορρίπτουν την ιδέα να αντιπροσωπεύονται οι ίδιες από ένα σχήμα στο οποίο θα έχουν ελεγχόμενη επιρροή» (Καλαμάρας, ό.π.).

### 3. ΟΜΟΦΙΛΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ

Το γεγονός ότι μία οργάνωση επιλέγει να συνεργάζεται με όμοιές της αποτελεί το γνωστό φαινόμενο της «ομοφιλίας», σύμφωνα με το οποίο η δομική και ιδεολογική ομοιότητα και ταύτιση παίζουν σημαντικότερο ρόλο στη συνεργασία μεταξύ οργανώσεων (McPherson - Smith-Lovin - Cook, 2001). Συνεπώς είναι αναμενόμενο οι «επαγγελματικές» οργανώσεις να συνεργάζονται μεταξύ τους και όχι με τις υπόλοιπες. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι

14. Botetzagias, 2000, σ. 27-28. Μια οργάνωση ομπρέλα των περιφερειακών ελληνικών ΜΚ-ΠΟ (57 μέλη το 2005) που επιχορηγείται μερικώς από το ΥΠΕΧΩΔΕ.

15. Ας σημειωθεί ότι εντός του ΠΑΝΔΟΙΚΟ κάθε οργάνωση έχει μία ψήφο. Οι αποφάσεις λαμβάνονται με πλειοψηφία 50%+1 ενώ οι μειοψηφούσες απόψεις μπορούν να δημοσιοποιούνται.

και η ίδια η «επαγγελματοποίηση» [professionalisation] των οργανώσεων εξηγείται εν μέρει από το ίδιο φαινόμενο: καθώς οι κρατικοί φορείς προτιμούν και επιλέγουν να συνεργάζονται με «τυποποιημένες» [formal] περιβαλλοντικές ομάδες παρά με εθελοντικές,<sup>16</sup> οι ΜΚ-ΠΟ, ειδικά όσες δεν έχουν κινηματική προϊστορία, τείνουν να υιοθετούν «επαγγελματικές» και «γραφειοκρατικές» δομές που θα τους επιτρέψουν την καλύτερη συνεργασία με τις –αντίστοιχα οργανωμένες– κρατικές υπηρεσίες. Μακροπρόθεσμα, είναι οι συγκεκριμένες ομάδες που εξασφαλίζουν πόρους και πρόσβαση στα κέντρα λήψης αποφάσεων, με αντάλλαγμα τον μετασχηματισμό τους σε «λόμπι δημοσίου συμφέροντος», «έναν πολιτικό οργανισμό διοικούμενο από προσωπικό επαγγελματιών, με αδύναμες τάσεις συμμετοχής και έμφαση σε παραδοσιακές τεχνικές άσκησης πίεσης» (Diani - Donati, 1999).

Υπό το πρίσμα των παραπάνω πρέπει να ερμηνευτεί η (άτυπη) ομαδοποίηση των μεγαλύτερων ελληνικών ΜΚ-ΠΟ, την οποία έχουν καταδείξει όλοι οι ερευνητές (Botetzagias, 2000· Kousis - Dimopoulou, 2000· Kousis, 2003· Μποτετζάγιας, 2005) και που οι ίδιες οι οργανώσεις παραδέχονται (Καλαμάρας, 2002, σ. 47-48). Όμως στο πλαίσιο της υπόθεσης για την πιθανή ισχυροποίηση της ΚΠ μέσα από την αυξημένη δράση των οργανώσεων, η συγκεκριμένη τάση αποκτά, εν δυνάμει, αρνητικό πρόσημο: όχι επειδή η ισχυρή ΚΠ (οφείλει να) είναι ένας χώρος όπου όλοι οι δρώντες ομονοούν και συνεργάζονται αρμονικά μεταξύ τους,<sup>17</sup> αλλά γιατί οι υπάρχουσες ανισότητες ως προς την ισχύ, την προβολή –από τα ΜΜΕ– και την πρόσβαση –στα κέντρα λήψης αποφάσεων– των διαφόρων δρώντων μπορούν, πολύ εύκολα, να οδηγήσουν στην επιβολή των απόψεων του ισχυρότερου, του πλέον προβεβλημένου και του πλέον δικτυωμένου επί των υπολοίπων (Edwards, 2004, σ. 68-69).

Η προτίμηση συνεργασίας με ομοειδείς οργανώσεις (ομοφιλία) μπορεί να εξηγήσει τη συνεργασία μεταξύ των κεντρικών ελληνικών ΜΚ-ΠΟ αλλά δεν ερμηνεύει την αποστροφή και αντίθεσή τους σε συνεργασίες με περιφερειακές ομάδες. Είναι προφανές ότι θα ήταν προς το γενικότερο όφελος του περιβαλλοντικού κινήματος και θα ενδυνάμωνε περισσότερο τον συγκεκριμένο τομέα της ΚΠ, μια πιο γενικευμένη και θεσμοθετημένη συνεργασία. Το «παράδοξο» αυτό μπορεί να ερμηνευθεί ως μια συγκεκριμένη στρατηγική συμπερι-

16. Βλ. σχετικά J. Dryzek - D. Downs - H.-K. Hernes - D. Schlosberg (2003) για τις περιπτώσεις της Μ. Βρετανίας (σ. 93-94), της Νορβηγίας (σ. 94-95), των ΗΠΑ (σ. 95-96) και της Γερμανίας (σ. 97-99).

17. Το αντίθετο μάλιστα: μια ισχυρή ΚΠ, ως «δημόσια οφάιρα», χρειάζεται την ένταση, τον αντίλογο και τη διαφωνία ως μέσα *ειρηνικής* διευθέτησης των αντιθέσεων.

φορά μη κερδοσκοπικών οργανισμών (όπως οι ΜΚ-ΠΟ) όταν αντιμετωπίζουν ανταγωνισμό άλλων οργανώσεων: η στρατηγική αυτή ονομάζεται «*διαφοροποίηση*» και συνίσταται στην προσπάθεια των συγκεκριμένων οργανώσεων να πείσουν τους υπόλοιπους δρώντες ότι οι ίδιες, και όχι οι ανταγωνιστές τους, αξίζουν τους διαθέσιμους πόρους (Barman, 2002). Σε ένα πεδίο με πολλούς δρώντες και λίγους διαθέσιμους πόρους οι οργανώσεις προσπαθούν να «υπογραμμίσουν τη μοναδικότητα και την ανωτερότητά τους έναντι των ανταγωνιστών τους κατασκευάζοντας ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ εαυτών και των υπολοίπων» (Barman, 2002, σ. 1191). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, είναι καταλλήλο να προκριθεί μια συμπεριφορά ανταγωνισμού παρά συνεργασίας.

Στην Ελλάδα έχουμε περιπτώσεις που συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι οι κεντρικές ΜΚ-ΠΟ, αφού κατάφεραν, για μια σειρά λόγους, να ξεχωρίσουν από τις υπόλοιπες ομάδες προχώρησαν σε «*διαφοροποίηση*», προσπαθώντας να ελέγξουν το συγκεκριμένο πολιτικό πεδίο. Έτσι, σε μία συνάντηση, υπό την αιγίδα του ΥΠΕΧΩΔΕ, δέκα ΜΚ-ΠΟ για να αποφασιστεί η ελληνική συμμετοχή στη Συνδιάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ το 2000, η υποψηφιότητα του ΠΑΝΔΟΙΚΟ καταψηφίστηκε μέσω της στρατηγικής ψήφου των εκπροσώπων ορισμένων κεντρικών ΜΚ-ΠΟ.<sup>18</sup> Στον ορισμό εκπροσώπων ΜΚ-ΠΟ για την επιτροπή «*Φύση 2000*» (2002) οι οργανώσεις του πυρήνα συμφώνησαν μεταξύ τους για τους δύο εκπροσώπους ΜΚ-ΠΟ που θα μετείχαν στην Επιτροπή.<sup>19</sup> Πριν από τον ορισμό των Διοικητικών Συμβουλίων των 25 νέων Φορέων Διαχείρισης Προστατευόμενων Περιοχών (2003) οι κεντρικές οργανώσεις (πλην Greenpeace και Νέας Οικολογίας, η οποία έχει πλέον αδρανήσει) απέστειλαν κοινή επιστολή στο ΥΠΕΧΩΔΕ, υποδεικνύοντας τους φορείς στους οποίους θα ενδιαφέρονταν να συμμετάσχουν (σε 22 από του 25).<sup>20</sup> Οι ίδιες οργανώσεις κατήγγειλαν την περιβαλλοντική πολιτική της κυβέρνησης,<sup>21</sup> ενώ μετά την απομάκρυνση της Γενικής Επιθεωρήτριας Περιβάλλοντος, κάποιες εξ αυτών απέστειλαν κοινή επιστολή διαμαρτυρίας στο ΥΠΕΧΩΔΕ.<sup>22</sup>

18. Τηλεφωνική συνέντευξη με εκπρόσωπο ΠΑΝΔΟΙΚΟ, Γ. Ζήση, 11.12.2003.

19. Καραμάρης (2002, σ. 48). Στην επιτροπή δεν μετείχαν εκπρόσωποι του ΠΑΝΔΟΙΚΟ.

20. Κοινή Επιστολή προς την υπουργό ΠΕΧΩΔΕ Β. Παπανδρέου (14.01.2003), *Συμμετοχή περιβαλλοντικών μη-κυβερνητικών οργανώσεων σε φορείς διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών*.

21. Εφημερίδες *Ελευθεροτυπία* και *Τα Νέα*, 16.03.2005.

22. Κοινό Δελτίο Τύπου, 28.07.2005. Η ανακοίνωση του ΠΑΝΔΟΙΚΟ ακολούθησε μία μέρα αργότερα.

Οι παραπάνω περιπτώσεις αναφέρονται απλώς ως ενδεικτικές της τάσης των κεντρικών ΜΚ-ΠΟ να «διαφοροποιηθούν» από τις υπόλοιπες οργανώσεις. Σε μια μικρή «αγορά», όπου, διαχρονικά, πολύ μικρό ποσοστό πολιτών συμμετέχει σε οργανώσεις και όπου η συνεχής ανάληψη νέων προγραμμάτων καθορίζει, ακόμη, σε μεγάλο βαθμό την οικονομική βιωσιμότητα μιας οργάνωσης (Botetzagias, 2001, σ. 297· Μποτετζάγιας, 2005, σ. 406-407) είναι επιτακτική ανάγκη για μια οργάνωση να καθιστά συνεχώς σαφές, με την κατάλληλη χρήση των ΜΜΕ (Παναγιωτοπούλου, 2003, σμ. 31), τόσο προς τους πολίτες όσο και προς την πολιτεία, ότι είναι η μόνη «κατάλληλη» υποψήφια για να χειριστεί το συγκεκριμένο θέμα, περιθωριοποιώντας τους όποιους ανταγωνιστές.

#### 4. Η ΛΟΓΟΔΟΣΙΑ ΤΩΝ ΜΚ-ΠΟ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΠ: ΔΙΑΦΑΝΕΙΑ, ΕΚΠΡΟΣΩΠΗΣΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ

Έχει ήδη καταδειχθεί ότι οι αυξήσεις αριθμού, μεγέθους και δραστηριότητας των ΜΚ-ΠΟ δεν μπορούν να θεωρηθούν *ipso facto* ενδείξεις ενδυνάμωσης του συγκεκριμένου τμήματος της ΚΠ καθώς ο χώρος «ελέγχεται» από μια μικρή ομάδα οργανώσεων που για συγκεκριμένους δομικούς λόγους περιθωριοποιεί τις υπόλοιπες. Ερευνητές όπως ο Putnam θα ερμήνευαν αρνητικά μια τέτοια κατάσταση, καθώς γι' αυτούς μια ισχυρή ΚΠ στηρίζεται σε δίκτυα γενικευμένης συνεργασίας. Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, θεωρώ ότι μια τέτοια προσέγγιση υπερτονίζει το ποσοτικό σε βάρος του ποιοτικού: το θέμα δεν είναι αν υπάρχουν Ν ή Ν+10 οργανώσεις, ούτε αν αυτές συνεργάζονται πολύ ή λίγο, αλλά μάλλον αν οι *υπάρχουσες* οργανώσεις και οι *υπάρχουσες* μορφές συνεργασίας ενισχύουν την ΚΠ ως χώρο κατάθεσης προβληματισμών, διαβούλευσης, ανταλλαγής πληροφοριών και –εν τέλει– επίλυσης *συγκεκριμένων* προβλημάτων δημόσιας πολιτικής στο *συγκεκριμένο* πολιτικό πλαίσιο και τη *συγκεκριμένη* χρονική περίοδο. Εξάλλου, το υψηλό «κοινωνικό κεφάλαιο» δεν έχει, αφ' εαυτού, πάντοτε θετικές συνέπειες: διάφοροι ερευνητές το έχουν συνδέσει με τη, συχνά αποκαλούμενη, «σκοτεινή πλευρά» της ΚΠ (Warren, 2006).

Το ζητούμενο, λοιπόν, είναι να αξιολογήσουμε αν η συγκεκριμένη δομή των ελληνικών ΜΚ-ΠΟ ενισχύει τον αντίστοιχο τομέα της ΚΠ ως «δημόσια σφαίρα». Για μια τέτοια αξιολόγηση βασικό ρόλο παίζει η έννοια της «λογοδοσίας». Έχει ορθά επισημανθεί ότι «καθώς οι ΜΚ-ΠΟ μεγαλώνουν σε μέγε-

θος είναι πιο πιθανό να γίνονται αντιληπτές ως τμήμα των δομών εξουσίας τις οποίες αρκετοί πολίτες (ειδικά οι παραδοσιακοί υποστηρικτές των ΜΚ-ΠΟ) δεν εμπιστεύονται. Η πρόκληση για τις μεγάλες ΜΚ-ΠΟ είναι να δείξουν στις δημόσιες ομάδες υποστήριξής τους [constituencies] και στην κοινωνία γενικότερα ότι δεν έχουν ξεπουληθεί» (Jepson, 2005, σ. 523). Αυτή η υποχρέωση-απαιτήση για *δημόσια* λογοδοσία εκ μέρους των ΜΚ-ΠΟ εξειδικεύεται περαιτέρω ως απαντήσεις στα «βασικά ερωτήματα “για ποιο πράγμα;”, “σε ποιον;” και “πώς;” πρέπει [οι ΜΚ-ΠΟ] να λογοδοτούν» (Jepson, 2005, σ. 522). Στις δύο επόμενες υπο-ενότητες εξετάζονται οι «απαντήσεις» των κεντρικών ελληνικών ΜΚ-ΠΟ σε αυτά τα ερωτήματα «νομιμοποίησης», «εκπροσώπησης» και «διαφάνειας» μέσα από τις συγκεκριμένες πρακτικές και θέσεις τους: θεωρούμε εξαρχής ότι οι συγκεκριμένες οργανώσεις είναι δρώντες της ΚΠ και αξιολογείται κατά πόσον οι δράσεις τους ενισχύουν τον συγκεκριμένο τομέα της.

## 5. Η ΔΙΑΦΑΝΕΙΑ ΤΩΝ ΜΚ-ΠΟ ΩΣ ΔΗΜΟΣΙΑ ΛΟΓΟΔΟΣΙΑ

Με την πάροδο του χρόνου οι περισσότερες, και πλέον επιτυχημένες και αναγνωρίσιμες, ΜΚ-ΠΟ αρχίζουν να αποκτούν επαγγελματικά χαρακτηριστικά (π.χ. Diani - Donati, 1999). Στο εξωτερικό, ειδικά στις ΗΠΑ, βασική πηγή πόρων υπήρξαν οι χρηματοδοτήσεις από ιδιωτικούς φορείς, γεγονός με πολλαπλά αρνητικά αποτελέσματα. Σχετικές έρευνες έχουν δείξει ότι «με στόχο να διασφαλίσει τη συνεχιζόμενη ροή πόρων από τα ιδρύματα, η ΜΚ-ΠΟ τείνει να ακολουθεί τις εκπεφρασμένες επιθυμίες των εκπροσώπων του ιδρύματος» (Colwell, 1993, σ. 105). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η οργάνωση πιέζεται να εγκαταλείψει τη σύγκρουση και τη διαμαρτυρία και να μετακινηθεί προς μη προκλητικές θέσεις τις οποίες μάλιστα θα προωθεί με μη συγκρουσιακές πρακτικές. Οργανώσεις που συνεχίζουν να χρησιμοποιούν τακτικές σύγκρουσης διακινδυνεύουν την περικοπή της χρηματοδότησής τους (Jenkins, 1987, σ. 301) ενώ υπάρχουν και συγκεκριμένες περιπτώσεις όπου οργανώσεις αναγκάστηκαν να αλλάξουν το ρεπερτόριο δράσης τους εξαιτίας της πίεσης των ιδρυμάτων (Brulle - Caniglia, 2000).

Για τις περισσότερες ελληνικές κεντρικές ΜΚ-ΠΟ, αντίθετα, σημαντικότερη πηγή πόρων υπήρξαν διαχρονικά τα προγράμματα LIFE τα οποία «όχι μόνο επιτρέπουν στη συγκεκριμένη οργάνωση να προσλάβει περισσότερα (και πιο ειδικευμένα) άτομα, αυξάνοντας έτσι την αποτελεσματικότητα και αποδο-

τικότητά της, αλλά έχουν επίσης και την παράπλευρη συνέπεια να αυξάνουν τη δημόσια αναγνωρισιμότητα της οργάνωσης, μέσω της «υποχρεωτικής και προπληρωμένης» διαφήμισης των προγραμμάτων» (Μποτετζάγιας, 2005, σ. 407). Αυτό το γεγονός, που δεν είναι άσχετο με την επιτυχία των συγκεκριμένων οργανώσεων να προκριθούν έναντι των υπολοίπων, είχε σαν τίμημα την υπερ-εξάρτηση των οργανώσεων από τη συνεχή ροή προγραμμάτων, σε σημείο που για ορισμένες η όποια αναστάτωση να ισοδυναμεί με οικονομική κρίση (βλ. τις περιπτώσεις της ΕΟΕ και της Νέας Οικολογίας στο Καλαμάρας, 2002, σ. 21).

Όμως, η σύνδεση της οικονομικής βιωσιμότητας μιας οργάνωσης της ΚΠ τόσο από ευρωπαϊκά προγράμματα όσο και από άλλους φορείς, πέρα από τα μέλη της, θέτει ένα πρόβλημα ηθικής τάξεως. «Ενώ είναι βεβαίως δυνατόν για μια ΜΚ-ΠΟ να παραμένει ουδέτερη στις κρίσεις και προτάσεις της, η σύλληψη ορισμένων δράσεων ως συνάρτηση της πιθανής τους χρηματοδότησης αποτελεί πρόβλημα, σχεδόν στον βαθμό που κάποιος οφείλει να αναρωτιέται ποιος κάνει lobbying σε ποιον» (Chartier - Deleage, 1998, σ. 32). Υπό την οπτική αυτή, την ατζέντα της δημόσιας διαβούλευσης εντός της ΚΠ δεν τη διαμορφώνουν μόνο οι πολίτες (μέσω της υποστήριξης των οργανώσεων στις οποίες μετέχουν), αλλά και οι κρατικοί φορείς και τα διάφορα ιδρύματα, μέσω των χρηματοδοτήσεων. Παρότι αυτή είναι μια συνηθισμένη κριτική των οπαδών μιας «αγνής» ΚΠ –η οποία θα λειτουργεί ανεξάρτητα από τις «διαβρωτικές» δομές εξουσίας και χρηματικής ανταλλαγής–,<sup>23</sup> είναι ωστόσο δυνατόν να αποδέχεται κανείς ότι τόσο το κράτος όσο και η αγορά μπορούν να ενισχύσουν την ΚΠ, διαμορφώνοντας το κατάλληλο υποστηρικτικό πλαίσιο λειτουργίας και χρησιμοποιώντας τις ΜΚΟ ως ενδιάμεσους φορείς, ως «τίμιους μεσάζοντες», για τη δημιουργία της «καλής κοινωνίας».<sup>24</sup>

23. «[...] η κρατική χρηματοδότηση των Μ.Κ.Ο. δείχνει να γεννά περισσότερα προβλήματα από όσα αντιμετωπίζει. Το φαινόμενο είναι το αντίστοιχο του ευτροφισμού στα φυσικά οικοσυστήματα [...] Αυτό ακριβώς παρατηρείται τώρα στο Μη Κυβερνητικό Οικοσύστημα της χώρας μας: η ποικιλότητα μειώνεται τάχιστα, καθώς όλο και περισσότερες Μ.Κ.Ο. προσαρμόζουν τη δράση τους, προκειμένου να ενταχθούν στα νέα πλαίσια χρηματοδότησης. [...] Όσο για τις υπάρχουσες οργανώσεις που δεν δέχονται –ή δεν μπορούν– να μεταλλαχθούν [...] αυτές θα μένουν όλο και πιο πολύ εκτός παιχνιδιού» (Δεληγιάννης, 2001).

24. Edwards (2003, σ. 50-52). Αντίστοιχα, εκπρόσωποι ελληνικών ΜΚΟ συμφωνούν ότι το κράτος πρέπει να χρηματοδοτεί της μη κυβερνητικές οργανώσεις. Αντιλαμβανόμενοι, όμως, τους υπέρποντες «πειρασμούς» προτείνουν ως λύση ένα πλαίσιο διαφάνειας (βλ. Παπαϊωάννου, 2001, και Νάντσου, 2001). Επίσης έχει υποστηριχθεί ότι οι ΜΚΟ πρέπει να χρηματοδοτούνται από το κράτος αντίστοιχα με τα πολιτικά κόμματα (Ανθόπουλος, 2002).



Οι ελληνικές κεντρικές ΜΚ-ΠΟ (ο κύκλος εργασιών ορισμένων εκ των οποίων έχει ξεπεράσει το 1 εκατομμύριο ευρώ ετησίως) ήδη χρησιμοποιούν ορκωτούς λογιστές που ελέγχουν τις οικονομικές τους χρήσεις ενώ οι ετήσιοι απολογισμοί αποστέλλονται στα μέλη τους. Επίσης, κάποιες έχουν αρχίσει, κατά την τελευταία διετία, να παρουσιάζουν με συνοπτικό τρόπο τα ετήσια οικονομικά τους αποτελέσματα στους διαδικτυακούς τόπους τους.<sup>25</sup> Παρότι αυτή η εξέλιξη είναι ενθαρρυντική, η συνολική κατάσταση απέχει από το να θεωρηθεί ικανοποιητική, όχι μόνο γιατί αυτή η πρακτική δεν είναι γενικευμένη ή γιατί τα δεδομένα κοινοποιούνται σε ένα μέσο επικοινωνίας με μικρή διείσδυση στην ελληνική κοινωνία, αλλά κυρίως διότι οι ελληνικές ΜΚ-ΠΟ φαίνεται να αντιλαμβάνονται αυτή τη διαδικασία ως κάτι που επαφίεται στη διακριτική τους ευχέρεια, ως απότοκο μιας «δομικής» [structural] λογοδοσίας (Jepson, 2005, σ. 520), όπου δομές και διαδικασίες είναι ξεκάθαρες και θεσμοθετημένες και όπου οι οργανώσεις (οφείλουν να) αναφέρουν τις δράσεις τους μόνο σε κάποια αναγνωρισμένη «αρχή» (τη «γενική συνέλευση» ή τα «μέλη» τους) και είναι υπόλογες μόνο σε αυτές. Διαβάζουμε σχετικά [έμφραση του γράφοντος]:

*Αγαπητά μέλη, με σεβασμό στις καταστατικές μας υποχρεώσεις, υποβάλλουμε και εφέτος σε συνοπτική μορφή το γραπτό οικονομικό απολογισμό της χρήσης που έκλεισε στις 31/12/2003, καθώς και τον προϋπολογισμό για την τρέχουσα χρήση του έτους 2004. (διαδικτυακός τόπος ΕΟΕ, πρόσβαση 19/1/2005).*<sup>26</sup>

*Στην Greenpeace [...] για λόγους διαφάνειας, τα οικονομικά μας ελέγχονται κάθε χρόνο από ορκωτούς λογιστές και δημοσιοποιούνται μέσω του ενημερωτικού μας τεύχους και του διαδικτύου. (διαδικτυακός τόπος Greenpeace, πρόσβαση 9/5/2005).*

Αυτή η προσέγγιση είναι περιοριστική, αν όχι λανθασμένη, για μια οργάνωση της ΚΠ. Οι ΜΚ-ΠΟ δεν είναι (οικονομικές) εταιρίες για να λογοδοτούν μόνο στη συνέλευση των μετόχων και να δημοσιοποιούν τα αποτελέσματα «προς ενημέρωση»: η οικονομική τους ενίσχυση μάλιστα έχει συνδεθεί με την ιδιότητά τους να δρουν «ως φορείς που σφυρηλατούν τη δημοκρατία, ενδυναμώνοντας τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά και την ικα-

25. Κυρίως οι Greenpeace και WWF και σε μικρότερο βαθμό η ΕΟΕ και ο Αρκτούρος (για τις δύο τελευταίες οι σχετικές συνδέσεις δεν ήταν πλέον διαθέσιμες στις 22.12.2005)

26. Η σύνδεση δεν είναι πλέον [20.12.2005] ενεργή.

νότιπα της κοινωνίας να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες προκλήσεις» (Νάντσου, 2001) και με την αναλογία τους, ως φορέων κοινωνικής εκπροσώπησης, προς τα κόμματα (Ανθόπουλος, 2002). Η υποχρέωση λογοδοσίας τους είναι, συνεπώς, πολύ ευρύτερη.

## 6. ΕΚΠΡΟΣΩΠΗΣΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΜΚ-ΠΟ ΩΣ ΔΗΜΟΣΙΑ ΛΟΓΟΔΟΣΙΑ

Οι ΜΚ-ΠΟ δεν είναι υπόλογες μόνο στα μέλη τους ούτε δέσμιες κάποιων γενικών (και μόνον) αρχών διαφάνειας. Το αγαθό με το οποίο ασχολούνται, η προστασία του περιβάλλοντος, αποτελεί «δικαίωμα όλων των Ελλήνων» (άρθρο 24, Σύνταγμα της Ελλάδος 2001). Ως εκ τούτου, και στον βαθμό που επιθυμούν να δρουν ως οι «υπερασπιστές» του ελληνικού περιβάλλοντος, το κοινό στο οποίο απευθύνονται και οι συμμετοχοί [stakeholders] της δράσης τους είναι ολόκληρη η ελληνική κοινωνία στο σύνολό της και ο κάθε Έλληνας πολίτης ξεχωριστά. Τούτου δοθέντος, τόσο οι πηγές χρηματοδότησής τους όσο και ο γενικότερος τρόπος λειτουργίας τους (κατανομή κονδυλίων, εκστρατείες, δράσεις πολιτικής) οφείλουν, σε πρώτο επίπεδο, να είναι εύκολα διαθέσιμα στο ευρύ κοινό. Υπό αυτό το πρίσμα, προβληματίζει το γεγονός ότι σε σχετική έρευνα του γράφοντος τον Φεβρουάριο 2005 για τις πηγές πόρων των ελληνικών ΜΚ-ΠΟ (με ερωτηματολόγιο που στάλθηκε σε όλες τις ελληνικές ΜΚ-ΠΟ τις οποίες έχει καταγράψει το ΕΚΚΕ) ανταποκρίθηκαν μόνο 16 από τις 246. Είναι πλέον ανησυχητικό ότι από τις κεντρικές ΜΚ-ΠΟ απάντησαν μόνο το WWF και η MOM.

Το πρόβλημα, όμως, δεν επιλύεται με τη θεσμοθέτηση μεγαλύτερης διαφάνειας και ευρύτερης πρόσβασης στα οικονομικά και τις δράσεις των οργανώσεων: πέρα από τη «δομική» λογοδοσία υπάρχει και η «δημόσια» ή «ηθική» λογοδοσία, που είναι η ευθύνη μιας ΜΚ-ΠΟ «απέναντι στην αποστολή, τις αξίες και το προσωπικό της καθώς και τις κοινωνικές αξίες και στις δημόσιες ομάδες υποστηρικτών. Και αυτό διότι η έννοια της «λογοδοσίας» προς όσους οι δράσεις της οργάνωσης αφορούν [stakeholders] είναι σαφέστατα ευρύτερη από αυτήν της «εκπροσώπησης» των μετόχων [shareholders] καθώς «όλες οι ΜΚ-ΠΟ στηρίζονται και αντιλούν τη νομιμοποίησή τους από τα κοινωνικά κινήματα τα οποία από τον 19ο αιώνα προσπάθησαν να αναπτύξουν και να στηρίξουν (μερικές φορές να επιβάλλουν) αξίες στην κοινωνία ως προς τη σχέση ανθρώπου-φύσης [...] Εν τέλει, τα διοικητικά συμβούλια

των ΜΚ-ΠΟ πρέπει να λογοδοτήσουν για τη συνεχιζόμενη συνάφεια, ακεραιότητα και αντίκτυπο του περιβαλλοντικού κινήματος, που νομιμοποιούν την εμπλοκή μιας ΜΚ-ΠΟ στη διαμόρφωση της πολιτικής και στην παροχή υπηρεσιών» (Jepson, 2005, σ. 523).

Η έννοια της νομιμοποίησης δεν χρησιμοποιείται εδώ με τη στενά νομική της διάσταση, θέμα που έχει, μερικώς, επιλυθεί με τη Σύμβαση του Άρχους και τη σχετική Οδηγία 2003/35 Ε.Ε. Μάλλον αναφέρεται στην κοινωνική νομιμοποίηση, που δεν εξαρτάται από το ποσοτικό μέγεθος της εκπροσώπησης (δηλαδή από το αν μια ΜΚ-ΠΟ έχει 10 ή 1010 μέλη) αλλά από τη δράση και τη δικτύωση της συγκεκριμένης οργάνωσης εντός της ΚΠ. Αυτή η διάκριση είναι πολύ σημαντική καθώς το είδος της δράσης μιας ΜΚ-(Π)Ο έχει αναχθεί από ερευνητές σε χαρακτηριστικό γνώρισμα της ταυτότητάς της ως δρώντα ή μη της ΚΠ (Edwards, 2003, σ. 63-64· Diani, 2004, σ. 2-4). Έτσι μια ΜΚ-ΠΟ θεωρείται «οργάνωση κοινωνικού κινήματος» [social movement organisation] –και όχι π.χ. «οργάνωση δημοσίου συμφέροντος»– όταν «σχετίζεται *πρακτικά και συναισθηματικά* με άλλες ομάδες που επιδιώκουν παρόμοιους στόχους» (Diani, 2004, σ. 3, η έμφαση του γράφοντος).

Το γεγονός ότι για την ελληνική περίπτωση υπάρχει απουσία τέτοιας συσχέτισης πιστοποιεί μια στρεβλή αντιμετώπιση, εκ μέρους των οργάνωσεων, του ρόλου τους ως δρώντων της ΚΠ. Αυτό που αναδεικνύει η σημερινή πραγματικότητα είναι μια αντίληψη που θέλει τις ΜΚ-ΠΟ να λειτουργούν είτε ως εταιρίες «κοινωνικής ευθύνης» που παράγουν αγαθά για προσωπική ή εταιρική χρήση είτε ως υποκατάστατο των κρατικών υπηρεσιών, αντίδοτο στις όποιες κρατικές ελλείψεις.

Ως προς το πρώτο, μπορεί κανείς να αναφέρει ότι οι διαχειριστικές μελέτες πλήθους ελληνικών προστατευόμενων περιοχών και απειλούμενων ειδών στο πλαίσιο των προγραμμάτων LIFE (δεκάδων εκατομμυρίων ευρώ) διέπονται από ένα καθεστώς όπου «τα έγγραφα, οι δυνάμενες να κατοχυρωθούν ή κατοχυρωμένες με διπλώματα ευρεσιτεχνίες και η εμπειρογνωμοσύνη που προκύπτουν από το έργο, ανήκουν στον δικαιούχο ή/και στους εταίρους του» (LIFE-Φύση, Καθιερωμένες διαχειριστικές διατάξεις 2000, Άρθρο 15.2).<sup>27</sup> Ακόμη πιο ανησυχητικό είναι το γεγονός ότι από τις ελληνικές ΜΚ-ΠΟ με τις οποίες επικοινωνήσαμε (2001) ζητώντας να κοινοποιήσουν τις σχετικές μελέτες ανταποκρίθηκαν μόνο το WWF και η Άμεση Επέμβαση για

27. Γεγονός που ξενίζει, ειδικά αν το αντιπαραβάλλει κανείς με την Οδηγία 2003/4/ΕΚ «Πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες» η μη μεταφορά της οποίας έχει ξεσηκώσει –και δικαίως– τις ΜΚ-ΠΟ.

την Προστασία της Άγριας Φύσης (και όχι η ΜΟΜ, ο ΣΠΘΧ, η ΕΟΕ, ο Αρκτούρος και το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Γουλιανδρή). Αν επιθυμούμε να ενισχύσουμε τη δημόσια διαβούλευση για το περιβάλλον, εντός της ελληνικής ΚΠ και όχι σε διαχειριστικό επίπεδο,<sup>28</sup> θα έπρεπε να μπορεί κανείς να διαχειριστεί τη συγκεκριμένη πληροφορία και γνώση ως δημόσιο –και όχι ως ατομικό– κεφάλαιο.

Ως προς τη δεύτερη διάσταση του προβλήματος, αρκεί να διαβάσει κανείς τις απόψεις των οργανώσεων. Έτσι, οι εκπρόσωποι του ΣΠΘΧ σε διεθνές συνέδριο απάντησαν ως εξής στη ρητορική ερώτηση: «Γιατί το έργο προετοιμασίας διαχειριστικών σχεδίων “έπεσε” σε μια ΜΚΟ;» (αναφέρονται στα προγράμματα LIFE και στην οργάνωσή τους):

Το έργο δημιουργίας του δικτύου NATURA 2000 ήταν τεράστιο. Το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε προσέφερε μηδενική υποστήριξη για μια μεγάλης κλίμακας αύξηση του προσωπικού των δημόσιων υπηρεσιών. Έτσι η Ε.Ε. και το ΥΠΕΧΩΔΕ δεν είχαν πού αλλού να στραφούν παρά στις ΜΚΟ. Ευτυχώς, υπήρχαν αρκετές εθνικές ΜΚΟ με υφιστάμενα μακροχρόνια προγράμματα και σημαντική εμπειρία τόσο επί των θεμάτων όσο και επί των τοποθεσιών. [...] Για τις θαλάσσιες χελώνες, τις αμμοθίνες και γενικά για τη διαχείριση παράκτιων περιοχών ο ΣΠΘΧ αναγνωρίζεται ως η κύρια αυθεντία στην Ελλάδα (Irvine - Margaritoulis - Arapis, 1999).

Αντίστοιχα, η ΜΟΜ σχολιάζει την καθυστέρηση επιλογής του κατάλληλου υποψηφίου που «θα εκπροσωπήσει κατάλληλα τα συμφέροντα προστασίας [της φώκιας *monachus-monachus*]» στο ΔΣ του Φορέα Διαχείρισης του Θαλάσσιου Πάρκου Βορείων Σποράδων, ως εξής:

Το ΥΠΕΧΩΔΕ συνεχίζει να υπεκφεύγει –παρότι η επιλογή υποψηφίου φαίνεται αρκετά λογική στους περισσότερους εξωτερικούς παρατηρητές. Η ηγετική ΜΚΟ, η ΜΟΜ, εφάρμοξε συστηματικά και επί σειρά ετών διαχειριστικές δράσεις στο Θαλάσσιο Πάρκο, συμπεριλαμβανομένων της φύλαξης και παρακολούθησης, της εκπαιδευτικής και δημόσιας ευαισθητοποίησης, διάσωσης και αποκατάστασης –κατ’ ουσίαν εκπληρώνοντας της ευθύνες της κυβέρνησης (Monachus Guardian, 2002).

Γενικότερα:

28. Καθώς τόσο το ΥΠΕΧΩΔΕ όσο και η Ε.Ε. (LIFE 2000 Άρθρο 15.3) λαμβάνουν ούτως ή άλλως τις αναφορές των προγραμμάτων.

Τις τελευταίες δεκαετίες οι περιβαλλοντικές οργανώσεις ή, τουλάχιστον, κάποιες από τις πολλές του χώρου, είναι δυστυχώς οι μόνοι σταθεροί υπερασπιστές της ελληνικής φύσης. Καλύπτουν το τεράστιο κενό επιστημονικής γνώσης και διαχειριστικής δράσης για οικοτόπους και είδη... Σε πολλές περιπτώσεις, η επιστημονική δραστηριότητα περιβαλλοντικών οργανώσεων «ξελασπώνει» το ΥΠΕΧΩΔΕ, καθώς έτσι η χώρα μας παρουσιάζει περιβαλλοντικό έργο στις εθνικές αναφορές προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Νάντσου, 2005).

Το πρακτικό αποτέλεσμα μιας τέτοιας θεώρησης και λειτουργίας είναι ότι οι οργανώσεις παύουν να αισθάνονται και να λειτουργούν ως μέρος ενός ευρύτερου κοινωνικού δικτύου, ως φορείς ενός κοινωνικού κινήματος, και μεταλλάσσονται σε αυτόνομες, διαχειριστικές μονάδες. Υπό το πρίσμα της ΚΠ, ως χώρου διαβούλευσης και συμμετοχής των πολιτών, μια τέτοια κατάσταση είναι προβληματική. Και αυτό διότι, η παραγωγή εξειδικευμένης γνώσης, το «ξελάσπωμα» των κρατικών υπηρεσιών και η επιλεκτική, αν και μειοψηφική και κενή ουσίας, συμμετοχή σε διάφορες θεσμοθετημένες επιτροπές (π.χ. Φορείς Διαχείρισης, Επιτροπή Φύση 2000 κ.ο.κ.)<sup>29</sup> μπορεί να καλλωπίζει τη δημόσια εικόνα της κρατικής μηχανής, διαχρονικά όμως υπονομεύει το δυναμικό αντίστασης της ΚΠ στην πολιτική εξουσία. Όταν ο χώρος αποψιώνεται από τις μικρότερες ομάδες βάσης εξαιτίας της, εκούσιας ή ακούσιας, τακτικής μιας ομάδας οργανώσεων να δρουν ως οι μόνοι «νόμιμοι», «κατάλληλοι» ή «θεσμοθετημένοι» συνομιλητές της κρατικής εξουσίας, ουσιαστικά αίρονται οι όποιες δυνατότητες γενικευμένης, κοινωνικής, αντίστασης στις παρεκτροπές αυτής της εξουσίας, κάτι που έγινε επώδυνα εμφανές με τη χαμηλή λαϊκή συμμετοχή στην εκστρατεία κατά της αναθεώρησης του άρθρου 24, το 2000 (Botetzagias, 2001, σ. 313).

## 7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Στην παρούσα εργασία, χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα το «οικοσύστημα» των ελληνικών μη κυβερνητικών περιβαλλοντικών οργανώσεων (ΜΚ-ΠΟ), καταδείχτηκε ότι η αυξημένη δραστηριότητα εθελοντικών οργανώσεων δεν

29. Όπως προκύπτει από τις καταγγελίες των ίδιων των συμμετεχουσών οργανώσεων. Βλ. Ανακοίνωση 7 ΜΚ-ΠΟ, *Αναφορά για την κατάσταση των προστατευόμενων περιοχών στην Ελλάδα*, 2005.

μπορεί να εξισωθεί με κάποια γενικόλογη ισχυροποίηση της ΚΠ. Σημασία δεν έχει μόνο *πόσες* οργανώσεις δραστηριοποιούνται αλλά και *πώς* δραστηριοποιούνται. Δεν είναι όλες οι οργανώσεις εξίσου ικανές να συμμετάσχουν στη συνδιαμόρφωση της δημόσιας διαβούλευσης: οι πιο ισχυρές έχουν και τα μέσα και την προδιάθεση να μονοπωλήσουν τον χώρο και να επιβάλουν μακροπρόθεσμα τις δικές τους προτεραιότητες. Επανερχόμενοι στο ανέκδοτο σχετικά με τις απόψεις Putnam που αναφέρθηκε παραπάνω, το ζήτημα δεν είναι *πόσα μέλη* έχει η χορωδία: μια χορωδία 100 μελών δεν τραγουδά απαραίτητως καλύτερα από μια χορωδία 80 μελών. Επίσης, όπως αποπειραθήκαμε να δείξουμε, η όποια μεταβολή του αριθμού των μελών της χορωδίας δεν πρέπει να υποβαθμίζει το γεγονός ότι κάποιοι θα είναι οι σολίστ ενώ κάποιοι άλλοι θα κρατούν το τέμπο.

Το ουσιαστικό πρόβλημα παρουσιάζεται εξαιτίας της αντίληψης που έχουν για την αποστολή τους και, κατά συνέπεια, και για τις μορφές δράσης που οφείλουν να αναλάβουν, οι κεντρικές ελληνικές ΜΚ-ΠΟ. Οι συγκεκριμένες οργανώσεις αντιλαμβάνονται τον ρόλο τους μάλλον ως «διαδικαστικό»: ανάλυση προγραμμάτων, παραγωγή εξειδικευμένης γνώσης, συμβουλευτικός ρόλος, συμμετοχή σε θεσμοθετημένες επιτροπές. Έτσι αποκόπτονται διαχρονικά τόσο από το ευρύτερο δίκτυο όσο και από τις κοινωνικές τους ρίζες. Αντιλαμβάνονται τις όποιες απαιτήσεις «νομιμοποίησης», «εκπροσώπησης» και «λογοδοσίας» εντός ενός φορμαλιστικού πλαισίου (είτε προς τα μέλη είτε προς μια επιβλέπουσα αρχή). Αυτή η προσέγγιση θα ταίριαζε περισσότερο σε ένα Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου ή Ιδιωτικού Δικαίου ή σε μία ΔΕΚΟ παρά σε μια οργάνωση της κοινωνίας πολιτών. Και αυτό διότι μια οργάνωση της ΚΠ, όπως επαγγέλλονται και οι ίδιες οι κεντρικές ΜΚ-ΠΟ, δεν νοείται αποκομμένη από το ευρύτερο οικοσύστημά της. Αν οι περιβαλλοντικές οργανώσεις λειτουργούν αυτόνομα και αποκομμένες, απλώς προστατεύοντας μέσω των δράσεων τους το ευρύτερο περιβαλλοντικό αγαθό, σε τι θα διέφεραν από έναν σύνδεσμο εταιριών για την προώθηση των φωτοβολταϊκών, των υβριδικών οχημάτων ή των βιολογικών προϊόντων; Το πρακτικό αποτέλεσμα είναι η μεσοπρόθεσμη νάρκωση του συγκεκριμένου τμήματος της ΚΠ, που παύει να λειτουργεί ως πεδίο δημόσιας διαβούλευσης, παύει να είναι «δημόσια σφαίρα» και καταλήγει χώρος παραγωγής περιβαλλοντικών υπηρεσιών. Ακόμη χειρότερα, η συνεχής υποβάθμιση και απέκδυση της κινηματικής/κοινωνικής τους διάστασης εκ μέρους των οργάνωσεων, εκτιμούμε ότι κινδυνεύει να οδηγήσει σε μια κατάσταση πραγμάτων, όπου

[...] τα σχήματα που μιλούν στο όνομα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος επινοούν, συσκευάζουν και εκπέμπουν μια νέα μορφή ρύπου, «εισαγγελικής» υφής και εφήμερης ανάλωσης, με τον θόρυβο που αφειδώλευτα προκαλούν, χωρίς ακριβώς να αντιλαμβάνονται ότι αποτελούν το φολκλορικό συμπλήρωμα του κυρίαρχου τρόπου ανάπτυξης στον τόπο τους. Δηλαδή εξελίσσονται σε «ιδιωτικές τυραννίες» παράπλευρα από την ηγεμονεύουσα «πολιτική λογική», χωρίς ποτέ να συγκροτήσουν έναν αξιόπιστο εναλλακτικό πυρήνα αντίστασης σε αυτήν. Πρόκειται για τα «απόβλητα» κατά την καύση αναπαραγωγής του υπάρχοντος «συστήματος» (Νούτσος, 2005).

#### ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΣΤ. (2004), «Περί Εμπιστοσύνης. Από την Πολιτιστική Παράδοση στη Θεσμική Πολιτική», *Κοινωνία Πολιτών*, τχ. 10, σ. 37-48.
- ALEXANDROPOULOS, ST. - SERDEDAKIS, N. (2000), «Greek Environmentalism: From the status nascendi of a movement to its integration», εισήγηση στο ECPR, Joint Sessions, Κοπεγχάγη, 14-19 Απριλίου 2000.
- ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ 7 ΜΚ-ΠΟ, *Αναφορά για την κατάσταση των προστατευόμενων περιοχών στην Ελλάδα*, 2005 στο <http://www.wwf.gr/images/stories/docs/05may%20rpt-common%20ngos%20pas-gr.pdf> (πρόσβαση στις 27 Φεβρουαρίου 2006).
- ΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ Χ. (2002), «Πολιτικά Κόμματα και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις: Ρόλοι συμπληρωματικοί ή αναπληρωματικοί;», *Κοινωνία των Πολιτών*, τχ. 8, στο <http://www.paremvassi.gr/art83.htm> (πρόσβαση 20.02.2005).
- BARMAN, E. (2002), «Asserting Difference: The Strategic Response of Nonprofit Organisations to Competition», *Social Forces*, τόμ. 80, τχ. 4, σ. 1191-1222.
- ΒΟΤΕΤΖΑΓΙΑΣ, Ι. (2000), «Patterns of Networking and Interaction for Greek ENGOs», εισήγηση στο ECPR, Joint Sessions, Κοπεγχάγη, 14-19 Απριλίου 2000.
- ΒΟΤΕΤΖΑΓΙΑΣ, Ι. (2001), «The environmental movement in Greece», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Keele University.
- BRULLE, R.J. - CANIGLIA, B.S. (2000), *Money for Nature: A Network Analysis of Foundations and U.S. Environmental Groups*, Working Paper and Technical Report Series, No. 2000-01, University of Notre Dame, Department of Sociology.

- CHARTIER, D. - DELEAGE, J.P. (1998), «The International Environmental NGOs: From the Revolutionary Alternative to the Pragmatism of Reform», *Environmental Politics*, τόμ. 7, τχ. 3, σ. 26-41.
- CLOSE, D. (1999), «Environmental Movements and the Emergence of Civil Society in Greece», *Australian Journal of Politics and History*, τόμ. 45, τχ. 1, σ. 52-64.
- COHEN, J. - ARATO, A. (1992), *Civil Society and Political Theory*, MIT Press, Cambridge.
- COLWELL, M. (1993), *Private Foundations and Public Policy: The Political Role of Philanthropy*, Garland Publishing, Νέα Υόρκη.
- ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ, ΑΛ. (2001), «Πρέπει οι μη κυβερνητικές οργανώσεις να χρηματοδοτούνται ΚΑΙ από κρατικούς πόρους;», *ένθετο Δαίμων της Οικολογίας, Κυριακάτικη Αυγή*, τχ. 4, Μάιος, σ. 30-31.
- DIANI, M. - DONATI, R. (1999), «Organisational Change in Western European Environmental Groups: A Framework for Analysis», *Environmental politics*, τόμ. 9, τχ. 1, σ. 13-34.
- DIANI, M. (2004), «Do we still need SMOs? Organizations in civil society networks», εισήγηση στο ECPR Joint Sessions, Ουψάλα, 13-18 Απριλίου 2004.
- DRYZEK, J. - DOWNS, D. - HERNES, H.-K. - SCHLOSBERG, D. (2003), *Green States and Social Movements : Environmentalism in the United States, United Kingdom, Germany, and Norway*, Oxford University Press, Οξφόρδη.
- EDWARDS, M. (2004), *Civil Society*, Polity Press, Cambridge.
- IRVINE, CH. - MARGARITOULIS, D. - ARAPIS, TH. (1999), «The Role of a Non-Governmental Organisation in Sea Turtle Conservation and Management Planning in Greece», *Proceedings of the Nineteenth Annual Symposium on Sea Turtle Biology and Conservation*, σ. 49-52.
- JENKINS, J.C. (1987), «Nonprofit Organisations and Policy Advocacy», στο W. Powell (επιμ.), *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*, Yale University Press, New Haven.
- JEPSON, P. (2005), «Governance and Accountability of environmental NGOs», *Environmental Science & Policy*, τχ. 8, σ. 515-524.
- ΚΑΛΑΜΑΡΑΣ, Η. (2002), «Περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις στην Ελλάδα: Επισημαίνοντας θετικά σημεία και αδυναμίες στο δρόμο προς την ωριμότητα», *αδημοσίευτη διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Αθηνών*.
- KALDOR, M. (2005), «Commentary on Keane: 'Eleven Theses on Markets and Civil Society'», *Journal of Civil Society*, τόμ. 1, τχ. 1, σ. 43-44.
- KEANE, J. (2005), «Eleven Theses on Markets and Civil Society», *Journal of Civil Society*, τόμ. 1, τχ. 1, σ. 25-34.
- KOCKA, J. (2005), «Commentary on Keane: 'Eleven Theses on Markets and Civil Society'», *Journal of Civil Society*, τόμ. 1, τχ. 1, σ. 35-38.
- ΚΟΙΝΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ προς υπουργό ΠΕΧΩΔΕ Β. Παπανδρέου (14.01.2003), *Συμμε-*



- τοχή περιβαλλοντικών μη-κυβερνητικών οργανώσεων σε φορείς διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών.
- KOUSIS, M. - DIMOPOULOU, L. (2000), «Environmental Movement Organisations in Greece in the 1990s: A preliminary assessment», εισήγηση στο ECPR Joint Sessions, Κοπεγχάγη, 14-19 Απριλίου 2000.
- KOUSIS, M. (2003), «Greece», στο Chr. Rootes (επιμ.), *Environmental Protest in Western Europe*, Oxford University, Οξφόρδη.
- ΛΙΟΝΑΡΑΚΗΣ, Ν. (2004), «Οι διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις στην Ελλάδα», *Επενδυτής*, 28.02.2004.
- ΛΙΟΝΑΡΑΚΗΣ, Ν. (2005), «Κοινωνικό κεφάλαιο εναντίον κομματικού κεφαλαίου», *Μεταρρύθμιση*, τχ. 1, σ. 70-72.
- MCPHERSON, M.L. - SMITH-LOVIN, L. - COOK, J.M. (2001), «Birds of a feather: Homophily in social networks», *Annual Review of Sociology*, τχ. 27, σ. 415-444.
- MONACHUS GUARDIAN (2002), «A question of management», τόμ. 5, τχ. 2, σ. 13.
- ΜΟΥΖΕΛΗΣ, Ν. - ΠΑΓΟΥΛΑΤΟΣ, Γ. (2003), «Κοινωνία πολιτών και ιδιότητα του πολίτη στη μεταπολεμική Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 22, σ. 5-29.
- ΜΠΟΤΕΤΖΑΓΙΑΣ, Ι. (2005), «Το Ελληνικό Περιβαλλοντικό Κίνημα», στο Μ. Καΐλα (επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Ερευνητικά Δεδομένα και Εκπαιδευτικός Σχεδιασμός*, Ατραπός, Αθήνα.
- ΝΑΝΤΣΟΥ, Θ. (2001). «Πρέπει οι Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις να χρηματοδοτούνται ΚΑΙ από κρατικούς πόρους;», ένθετο Δαίμων της Οικολογίας, *Κυριακάτικη Αυγή*, Μάιος, τχ. 4, σ. 30-31.
- ΝΑΝΤΣΟΥ, Θ. (2005), «Διεδικώντας την Ελληνική Φύση», παρουσίαση στα Σεμινάρια της Ερμούπολης, *Η Πολιτική Οικολογία στην Ελλάδα*.
- ΝΟΥΤΣΟΣ, Π. (2005), «Πάθη και παθήματα οικολόγων», *Το Βήμα*, 16.01.2005.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ, ΕΙΡ. (2002), «Πού Πότε και Γιατί αναπτύσσεται η Κοινωνία των Πολιτών», *Κοινωνία των Πολιτών*, τχ. 8, στο <http://www.paremvasi.gr/art84.htm> (πρόσβαση 20.10.2005).
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ρ. (2003), «Εθελοντικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις στην Ελλάδα και ολυμπιακός εθελοντισμός», στο Χρ. Βερναρδάκης (επιμ.), *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα*, VPRC, Αθήνα.
- ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, Κ. (2001), «Πρέπει οι μη κυβερνητικές οργανώσεις να χρηματοδοτούνται ΚΑΙ από κρατικούς πόρους;», ένθετο Δαίμων της Οικολογίας, *Κυριακάτικη Αυγή*, τχ. 4, Μάιος, σ. 30-31.
- PORTES, A. (1998), «Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology», *Annual Review of Sociology*, τχ. 24, σ. 1-24.
- PUTNAM, R. (2001), *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, Νέα Υόρκη.
- PUTNAM, R. - LEONARDI, R. - NANETTI, R.Y. (1993), *Making Democracy Work*:

*Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, New Jersey.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ, Δ. (2003), *Η άγνωστη Κοινωνία των Πολιτών*, Ποταμός, Αθήνα.

WARREN, M. (2006), «The Nature and Logic of Bad Social Capital», στο D. Castiglione - J. van Deth (επιμ.), *The Oxford Handbook of Social Capital*, Oxford University Press, Οξφόρδη.

### ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ

1951-2006



Η Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης πενθεί για τον αδόκτο και πρόωρο χαμό του αγαπητού συναδέλφου Στέλιου Αλεξανδρόπουλου, Αναπληρωτή Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Ο Στέλιος πέθανε ξαφνικά την Τετάρτη 3 Μαΐου στις επάλξεις του ακαδημαϊκού του καθήκοντος.

Ως ελάχιστο φόρο τιμής στην προσωπικότητα και το έργο του, το συνέδριο *Συλλογικές δράσεις και κοινωνικά κινήματα στον 21ο αιώνα* –στην οργανωτική επιτροπή του οποίου συμμετείχε– αφιερώνεται στη μνήμη του.